

ISTRA IZMEĐU KLERIKALIZMA I LIBERALIZMA (KRAJ 19. I POČETAK 20. STOLJEĆA)

Stipan Trogrlić

Institut za primijenjena društvena istraživanja
Sveučilišta u Zagrebu – Centar Pula, Pula

UDK 949.75-3 Istra "18|19"

Pregledni rad

Primljeno: 17. 5. 1993.

Analiza dijela povijesnih izvora, uglavnom tiska klerikalnog podrijetla, upućuje na glavna područja nesporazuma i sukoba između klerikalne i liberalne struje na istarskim prostorima. Vrijeme najintenzivnijih sudara (od kraja 19. st. do početka prvog svjetskog rata), vrijeme je velikih uspjeha hrvatskog narodnog preporoda u Istri. Dobrim dijelom upravo su ti uspjesi skinuli veo s dotad, uime viših interesa, potisnutih razlika. Dakako, ne smije se zanemariti ni utjecaj krčkog biskupa Mahnića koji slovenski model borbenog katolicizma prenosi u "mirnu" Istru. Cilj ovoga rada je upozoriti na otvorena idejna područja sukoba među istarskim Hrvatima. Kolikogod te razlike bile duboke, a sudari žestoki, oni su zahvatili samo pismeni sloj društva, znači tek mali dio populacije. Seljak nije sudjelovao u teorijskim raspravama, ali i njega će zahvatiti ideje liberalizma koje ostvaruju proces sekularizacije. Tako se pomalo počinje rastakati homogeno katoličko tkivo i na istarskom selu.

UVOD

Klerikalizam i liberalizam, kao pojave vezane uz europsko 19. st., predmetom su brojnih studija i pokušaja da se što preciznije odredi njihova geneza i bit (Franzen, 1970, Perović, 1976, Köhler, 1981).

Enciklopedijsko određenje klerikalizma kao nastojanja Crkve da se cjelokupni društveni i politički život podvrgne vodstvu hijerarhije, često je "zamagljivalo" pojmove.

"S liberalne strane i kasnije sa strane drugih političkih grupacija svaka se katolički orijentirana akcija u javnosti naziva klerikalizmom. Klerikalcima su nazivali i

katoličke laike koji su kasnije težili za ostvarenjem katoličkih načela u javnom životu – što je bilo barem toliko legitimno koliko i zastupanje drugih ideoloških i društveno-političkih zasada – premda nisu željeli vodeću ulogu klera u politici. Budući da klerikalizam znači zloupotrebu položaja u vjerskoj zajednici u političke svrhe, često se taj pojam zloupotrebljavao u smislu onoga što bismo danas nazvali etiketiranje. Katolici su se pak neprestano branili tvrdeći da je Crkva po svojoj strukturi klerikalna pa da katolik i ne može biti drugo nego "klerikalac". (Matušić, 1985, 205).

Pod liberalizmom se obično misli na politički liberalizam, a zanemaruje njegovo puno šire teorijsko-spekulativno značenje. Konačno, iz teorijskog razmimoilaženja o podrijetlu i određenju pojedinaca i ljudske zajednice proizaći će konkretni sudari. Ako je čovjek autonomno biće, onda je doboro ono što on odredi ili izglasa kao dobro.

Nije potrebna neka viša sila prema kojoj čovjek mora usklađivati svoje postupke. U suprotnom slučaju: ako čovjek izlazi od Boga, onda se ne može ponašati kako hoće, niti smije sebe proglasiti kriterijem istine. Istina o Bogu, čovjeku, društvu, prirodi sadržana je u Objavi, a čistoću Objave čuva Crkva.

Dakle, Crkva je ta koja snagom božanskog podrijetla ima ne samo pravo nego i dužnost reći istinu. Nezgode su nastajale kad je Crkva pokušavala silom nametnuti tu istinu. A u 19. st. upravo se to događa. Crkvena hijerarhija koristi svoje pozicije da bi cjelokupni društveno-politički život stavila pod svoju kontrolu i da bi onda tom snagom, a ne snagom moralnog autoriteta nametnula istinu. Jasno, u ovom slučaju može se govoriti o klerikalizmu ili, bolje, političkom katolicizmu (Gross, 1987).

CRKVA PRED IZAZOVOM NOVIH IDEJNIH STRUJANJA

S francuskom revolucijom (1789-1794) zatvaraju se vrata tzv. Konstantinove ere: ako se od Konstantinova Milanskog edikta 313. godine može govoriti o ulasku masa u Crkvu, sada se može govoriti o obrnutom procesu – dolazi do masovnog napuštanja Crkve. Isto tako, odnosi države i Crkve ulaze u razdoblje kronične napetosti, što će za posljedicu imati razdvajanje trona od oltara. I u ranijim razdobljima prisutna je ta napetost i borba za primat, samo do rastave ne dolazi. I Crkva i država ponašaju se kao supružnici koji se svađaju, a ipak jedan bez drugoga ne mogu (Franzen, 1970).

Lavinu promjena koje su ju uzdrmale i počele rušiti povijesni okvir unutar kojega je djelovala, Crkva doživljava kao napad na samu bit svog poslanja. Nemoćna da stvari okrene u svoju korist zatvara se u sebe, ne želi dijalog s "bezbožnim i pokvarenim" svijetom. Pio IX, kad su talijanske jedinice ušle u Rim 1870, povlači se u Vatikan, živi u dobrovoljnoj izolaciji i tako na vidljivo-simboličan način izražava stav Crkve prema novoj stvarnosti. Isti papa, godine 1864, izdaje poznati *Syllabus* – popis onovremenih zabluda među koje ubraja panteizam, naturalizam, buržoaski liberalizam. Zapravo i *Syllabus* i kasniji papinski dokumenti (dekret *Non expedit* zabranjuje talijanskim katolicima sudjelovanje na

izborima 1874. god.) stoje na crte potrebe restauracije kršćanskih načela u javnom i privatnom životu. Ako zanemarimo milosno-duhovnu sastavnicu u povijesnom hodu Crkve (to uostalom i nije predmet ovoga rada) i zadržimo se na vidljivoj stvarnosti, onda je očigledna, rekli bismo prirodna i ne tako rijetka pojava u životu Crkve: udarci izvana, u konkretnom slučaju potiskivanje iz javnog života i ukidanje papinske države, dovodi do zbijanja unutarnjih redova i opetovanja da se djelatnost Crkve ne može ograničiti na pružanje kulturnih snaga u sakralnom prostoru. Papinstvo, izvana slomljeno, uskrsava proglašenjem dogme o Papinoj nepogrešivosti na I. Vatikanskom saboru 1870.

I dok katolički romantici nadahnuće nalaze u srednjovjekovnom razdoblju Crkve, brojni katolici u vrtlogu koji je zahvatio Crkvu prepoznaju, reklo bi se suvremenim teološkim izričajem, "znak vremena" i ukazuju da je restauracija ne samo uzaludna nego i opasna za Crkvu. U praksi, prva struja odbija svaki dijalog s liberalnim idejama, traži osudu nastojanja da se prihvati autonomija ovozemaljskih stvarnosti, kao i svih drugih "zabluda" proizašlih iz te autonomije. Druga struja zahtijeva od Crkve da se prilagodi novim vremenima te da u svoj sustav ugradi liberalne institucije kao što je nekad ugradila grčko-rimsku kulturu. Neki pobornici katoličke obnove u Njemačkoj, pred procvatom protestantizma i racionalizma, smatraju da je neophodna puna sloboda istraživanja na svim područjima osim određenih dogmatskih pitanja (Louvain, 1981).

Ideološki liberalizam hranjen racionalizmom, empirizmom, parlamentarizmom i političkom ekonomijom proglasio je i primjenjivao načelo slobode na svim područjima ljudskog djelovanja. Vjera je privatna stvar čovjeka, a kršćanstvo po sebi nema neku metafizičko-ontološku vrijednost, već ga treba vrednovati sa stajališta svrsishodnosti (Bozanić, 1991).

Dva velika područja sudara liberalne države i Crkve bili su obitelj/brak i škola. Shvaćanje liberalizma o braku kao ugovoru dviju strana čije regulative određuje država, nijeće crkveno učenje o braku kao božanskoj ustanovi posvećenoj sakramentom ženidbe. Tko ima pravo određivati pravila odgoja i obrazovanja? I tu su polazišta potpuno suprotna. Ideal Crkve je katolička škola koju država financira, a država smatra da je ona pozvana odrediti školske programe, tj. okvire i ciljeve odgojno-obrazovnog procesa svojih "podanika". Zapravo, svi sukobi svode se na sukob dviju vlasti od kojih svaka svojata pravo na sebe. Granice nisu precizno određene, pa će car često tražiti ono što pripada Bogu, ali i Bog (Crkva) ono što je carevo.

Izazovi pred kojima se našla Crkva počevši od francuske revolucije za neke teologe imat će pozitivno značenje jer će prisiliti Crkvu da, oslobodivši se povijesnih taloga, krene prema svom izvornom poslanju (Sorrentino, 1974).

U cilju obrane poljuljanih pozicija Crkve, javljaju se pokreti odozdo – organizacije katoličkih laika, jezgra kasnijeg katoličkog pokreta. Naime, katolički se vjernici "sa svoje stranje poslužuju liberalnim ustavima, pravima i slobodama građana te se u tom smislu organiziraju u službi Crkve, najprije za njezinu obranu, a zatim za vjersku restauraciju i slobodu djelatnosti" (Perović 1976, 26-27).

Na Petrovoj stolici na prijelazu stoljeća sjedi Lav XIII, pa Pio X. Ako je prvi otvorio vrata dijaloga s modernim strujanjima ne gledajući u svemu zavjeru protiv Crkve, drugi će ta vrata zalupiti i može se reći da će ona ostati zatvorena sve do II. Vatikanskog sabora.

KLERIKALIZAM I LIBERALIZAM U HRVATSKOJ HISTORIOGRAFIJI

Hrvatska poslijeratna historiografija liberalizam i klerikalizam ostavlja na margini svoga interesa. Razlozi su brojni, a na neke poteškoće istraživanja ove problematike ukazuju i sami sudionici zbivanja (Butorac, 1985).

Pa i onda kada se pokušava približiti i snimiti ove "blizance" 19. stoljeća, kut snimanja određen je službenom ideologijom. Zadani okvir trebalo je obrazložiti, pri čemu se pod klerikalizam trpa i ono što nema nikakve veze s njime. Klasičan primjer ovakvog pristupa predstavlja *Magnum Crimen, pola stoljeća klerikalizma u Hrvatskoj* Viktora Novaka. Ako je vjerovati latinskoj mudrosti da je *nomen omen*, onda je u samom naslovu sve kazano.

Koliko god bila lucidna zapažanja Natka Nodila o klerikalizmu i liberalizmu, ona nemaju karakter znanstvenog, već esejističkog štiva (Nodilo, 1918).

Neki noviji radovi (Bozanić, 1992, Krišto, 1991, 1992) nastoje izbjeći navijačku zamku te klerikalizam i liberalizam stavljaju u širi okvir idejnih, političkih i gospodarskih kretanja kod nas i u svijetu.

Projekt M. Gross *Liberalizam i klerikalizam u hrvatskoj povijesti (19. i poč. 20. stoljeća)*, u kojem se autorica zalaže za istraživanje "cjelovite strukture" liberalizma i klerikalizma, i danas je aktualan (Gross, 1987). No, čini mi se da za jedan takav pristup nedostaju predradnje, pa se istraživanje strukture čini prekrupnim zalogajem. Sve ovo vrijedi posebno za klerikalizam i liberalizam u istarskoj varijanti. Nedostatak fundamentalnih istraživanja s ovog područja ukazuje na potrebu ma i površinskog "grebanja" kako bi se nakon "skidanja" gornjeg sloja moglo krenuti prema otkrivanju struktura.

IDEJNI FRONTOVI U HRVATSKOJ U XIX. ST.

Povijest prve izraze liberalizma u Hrvatskoj bilježi za revolucionarnih zbivanja godine 1848. U "narodnim zahtijevanjima" među ostalima je i onaj o ukidanju celibata i uvođenju staroslavenskog jezika u liturgiju.

Kao i unutar sveopće Crkve, i u mjesnoj Crkvi u Hrvata susrećemo dvostruki odnos prema liberalnim pogledima. Djelomičnim prihvaćanjem nastoji se izbjeći sukob i otvoriti put mirnom rješavanju sporova. Na drugoj su strani oni koji odbijaju svaku suradnju, sa izraženom željom za borbom do konačne pobjede.

Interesantno je pogledati društvenu strukturu Hrvatske, koja uvjetuje i kroz koju se prelamaju idejna strujanja. Nosioci javnog života su inteligencija i kler. Često kler igra onu ulogu koja je pripadala liberalnom građanstvu, te i sam prihvaća liberalne stavove.

Prvu javnu obranu katolicizma (premda se njegovosnivač biskup Haulik, zalagao za nekakvu "srednju liniju") predstavlja pokretanje *Katoličkog lista zagrebačkog*. Kad je 1868. školstvo stavljeno u nadležnost Sabora, a zakonom iz 1874. Crkvi oduzet višestoljetni nadzor nad osnovnim školama, borba se zaoštrava i frontovi poprimaju sve jasnije obrise; pomirljivih je tonova sve manje. Sliku okolnosti, odražava i polemika između Franje Ivekovića i mladog svećenika Stjepana Hartmana. Iveković je predstavnik stare, pomirljive struje, a Hartman smatra da je Crkva u Hrvatskoj previše popustljiva prema liberalima i drugim strujama te da je zadnji čas za odlučnu akciju. Čak predlaže stvaranje Katoličke stranke po uzoru na njemački Zentrum.

Krajem XIX. st. javlja se Hrvatski katolički poret, pokrenut na inicijativu biskupa Mahnića. "Hrvatski katolički pokret je katolički odgovor na postupnu dekristijanizaciju hrvatskog društva iz kojeg liberalizam i materijalizam nastoje istisnuti religiozne vrednote. Cilj pokreta je uprisutnjenje kršćanskih ideala u vremenu kad se hrvatsko društvo upoznaje s novim idejama i strujanjima koja dolaze sa Zapada" (Šanjek 1992, 30).

Razlozi zbivanja katoličkih redova i sve otvoreniji sukobi s ideološkim protivnicima, brojni su. Neki autori ističu čak dvanaest razloga. Od sazrijevanja i uspjeha nacionalnog pokreta do svijesti da do ujedinjenja Hrvatske u okvirima Dvojne Monarhije ne može doći, pa se žrtvovanje vlastitih pozicija u ime neostvarivog cilja čini potpuno bespredmetnim. A nije nevažan ni povećan jaz između inteligencije i klerika, rastući utjecaj slobodnog zidarstva i stupanje na povijesnu pozornicu napredne omladine, imenovanje Mahnića za krčkog biskupa, dozvola Hrvatskog sabora da se u Zagrebu mogu nastaniti isusovci (Mataušić, 1985).

ISTARSKI POLITIČKI OKVIR

Etnička slika Istre u 19. st. odredila je okvir političkih zbivanja. Sudari i sukobi dvaju nacionalnih pokreta – talijanskog i hrvatsko-slovenskog – predvođenih Talijanskom liberalnom strankom, odnosno Hrvatsko-slovenskom strankom, daju obilježje istarskoj političkoj sceni.

Glasilo talijanskih liberala *L'istria* neprestano će isticati talijanski karakter Istre. Braneci ranije izrečene pozicije Bernarda Benussija da za Hrvate talijanirati se zapravo znači civilizirati se, liberali će biti uvjereni da će povijesni proces ići u tom pravcu. Iako stisnuti u seoske sredine, bez nekog značajnog kulturno-političkog centra, bez jačeg sloja građanstva i inteligencije, istarski su Hrvati u neravnopravnom hrvanju s talijansko-talijanaškim pokretom uspjeli

sačuvati ime, jezik, kulturu. Borba za očuvanje nacionalnog bića potisnula je u drugi plan idejne razlike.

U drugoj polovici 19. st. više ne vrijedi romantično-idilična slika istarske zbilje iz prve polovice 19. st., kako je prikazuje B. Milanović: "Živjeli su istarski Hrvati mirno za se, po svojim običajima, obavljajući svoje poslove i okupljajući se jedino oko svojih ognjišta u kući i oko svojih svećenika" (Milanović, 1992, 9). Kapital, mahom u rukama Talijana, pruža svoje pipke prema tom mirnom i inertnom svijetu, zahvaća ga, pokreće, a često i uništava. Upravo je ekonomska moć sredstvo pritiska na Hrvate da se priključe talijanskog krugu. Svoju visoku etičku i nacionalnu svijest istarski Hrvati pokazat će prezirivim nazivom "podrepice", "šarenjaci" prema onima koji su se zbog materijalnih probitaka odrekli svoga imena i prihvatili tuđe.

"Istrijski" pokret na čelu s Ivanom Krstićem obilato je potpomagan od talijanskih liberala. Više je vrijedan pažnje kao primjer metodologije rada u nastojanju da se oslabi hrvatska sastavnica istarske prošlosti nego zbog samih rezultata, jer pokret je bio kratkoga daha i ostao je na periferiji političkih zbivanja.

Zagrebački sveučilištarac, Ivan Krstić rodio se u Arbanasima kod Zadra. Godine 1892. dolazi u Matulje i tu razvija dosta živu političku djelatnost, naročito u vrijeme izbora 1897. i 1901. godine. Krstić je tipičan skorojević, "lacman" prisiljen na neprestano dokazivanje pravovjernosti i odanosti pred svojim gospodarima. A to se najlakše postizalo negiranjem svega hrvatskog u Istri. U izbornom proglašenju 1897. poziva Kastavce da dođu u Jurčici i tamo glasuju za slovenske Istrane a nikako Hrvate. Izgledao kao jeka one poznate Ante Bajamontija, splitskoga gradonačelnika: "Slavi domani Croati mai".

Nakon Dobriline smrti, 1882, u politički život ulazi druga generacija istarskih preporoditelja. Priklonivši se pravaškoj ideologiji odlučnije istupaju u obrani hrvatskih interesa, te postavljaju zahtjev za sjedinjenjem Istre s Hrvatskom. Pomalo se stvara organizacijsko-materijalna pretpostavka za kasnije uspjehe narodnog preporoda. Neobično je važan rad i rezultati na kulturno-prosvjetnom planu. Osnivanje Družbe sv. Ćirila i metoda, čija je djelatnost bila usmjerena na prikupljanje pomoći za osnivanje hrvatskih škola, otvaranje prve hrvatske gimnazije u Pazinu, učiteljske škole i Kastvu – samo su neki od tih rezultata.

Uporan, strpljiv i samozatajan rad daje plodove i na političkom planu. Na izborima za Carevinsko vijeće 1907. trijumfira Hrvatsko-slovenska stranka. *Naša Sloga* ovako bilježi taj uspjeh: "Istra je uskrsnula! Propast tirana! Narod je pobijedio svoje tlačitelje... Naši dični zastupnici Matko Laginja, prof. Vjekoslav Spinčić i prof. Matko Mandić" (*Naša Sloga* br. 27, Pula, 17. svibnja 1907, str. 1).

Nakon kratkog perioda politike narodnog mira (1908-1909) kad je postignut sporazum između Hrvatsko-slovenske stranke i Talijanske liberalne stranke oko reforme izbornog reda (Spinčić ovaj mir naziva mirom gospodara i sluga), ponovno se svaka strana ukopava u svoje pozicije i sve manje vjeruje u mogućnost sporazuma.

BISKUP MAHNIĆ I KLERIKALIZAM U ISTRI

Nema sumnje da je dolazak Mahnića za krčkoga biskupa 1896. god. utjecao na razbuktavanje idejne borbe između klerikalaca i liberala i u Istri. Pri tome nije nevažno da je do tada bio u žiži slovenskih idejnih razračunavanja, uvijek na pozicijama borbenog katolicizma, germanski jasnog i dosljednog. Često je takvo držanje više doprinosilo polarizaciji snaga nego učvršćenju kršćanskih vrednota u osobnom i društvenom životu (Juhant, 1990).

Mahnićev stan mogao bi se sažeti u maksimu: Tko nije s nama, protiv nas je. Ponekad matematičkog preciznošću želi odrediti poziciju katolicizma i liberalizma. Glede liberalizma ostatak će na onome što je zapisao 1924.

"Što je liberalizam? Teško je naći definiciju. Jer u liberalizmu nema zapravo pozitivna sadržaja. Liberalizam je po svojoj naravi negacija, a njegova se povijest karakterizuje kao razorna slika svega, što je pozitivno" (Mahnić, 1924, 27).

Koliko je Mahnićev model funkcionirao u Istri, teško je reći. Da li je moguć nagli prijelaz iz Dobrilina pomirljivo obrambenog stava u Mahnićev svađalačko-napadački? Razlika je više nego očita između Dobrilina stava da se katolik ne bi trebao sramotiti ako mu netko prigovori da je klerikalac ili ultramontanist (*Naša Sloga* br. 19, 01. listopada 1875) i pisanja *Pučkog prijatelja*, iza čijih pogleda stoji biskup Mahnić, da se vjernici ne samo nemaju čega sramiti već moraju na svim područjima nametnuti svoje poglede.

Mislim da hrvatsko svećenstvo Istre na duže staze i u većem broju nije slijedilo Mahnićev radikalizam. Tako npr. Božo Milanović, iako formiran u Mahnićevom Đačkom pokretu, pomalo će napustiti krutost i zatvorenost prema izazovima vremena. Zacijelo će na ovu evoluciju shvaćanja mons. Milanovića utjecati i istarsko povijesno iskustvo. Crkva izrasla iz naroda nije mogla robovati gotovim rješenjima i zato se, kad se nije radilo o suštinskim pitanjima vjere, prilagođavala vremenima i promjenama. Iz ovakvog opredjeljenja proizaći će i onaj poznati odgovor B. Milanovića da se režimi mijenjaju, a narod ostaje (Milanović 1976).

"Svaki povjesničar koji bude htio prikazati javni život u Istri zadnjih desetak godina prvog svjetskog rata morat će pisati i o onome, kulturnom hrvatskom katoličkom narodnom pokretu u Istri. Bez toga bi također neke poslijeratne pojave u javnom životu Istarskih Hrvata ostale nerazumljive" (Milanović 1992, 80). Ova opaska sudionika zbivanja na prijelazu stoljeća ostatak će trajni memento svima koji žele priviriti u novije razdoblje istarske prošlosti.

Slovenska razračunavanja između klerikalizma i liberala, odakle dolazi i Mahnić pod snažnim dojmom i utjecajem tih razračunavanja, opće prilike u Hrvatskoj gdje idejne razlike također prave rez unutar nacionalne fronte te svjetska zbivanja i crkvene prilike obilježene borbom Pia X. protiv modernizma utjecat će na istarske podjele, optužbe i obrane između klerikalne i liberalne struje unutar Hrvatsko-slovenske narodne stranke (Šepić, 1961, 1969, 1981).

Obično se za početak istarskih dioba uzima 1899. kada biskup Mahnić u Krku osniva tiskaru i pokreće list *Pučki prijatelj*. Teško bi se mogla prihvatiti ocjena

da Mahnić radi na potkopavanju jedinstva Hrvatsko-slovenske stranke (Šidak i sur. 1968).

Prije bi se moglo reći da iz Mahnićeva integrističkog katolicizma i uskog formiranja svijesti proizlazi njegov rad koji se nekad doimlje huškačkim i razbijačkim. Mahnić naprosto ne vjeruje u mogućnost konvergencije između liberalnih ideja i Crkve. Ono što je danas civilizacijska tekovina, slobodna Crkva u slobodnoj državi, za Mahnića je bilo sablažnjivo i neprihvatljivo. Dosljedan i radikaln, čitav život zadržat će stav: ili mi ili oni.

U prvim godinama svoga izlaženja *Pučki prijatelj* je zaokupljen gospodarskim temama. Od godine 1907. primjećuje se sve veći interes za politička pitanja i idejna strujanja. Pretpostavljam da je promjena u orijentaciji u uskoj svezi s dvama događajima iz iste godine, a koji su pokazali da su u Istri prisutne snage čiji su pogledi bliskim liberalnom traženju da se Crkva povuče iz javnog života. Prilikom osnivanja Akademskog društva "Istra" u Puli odbijen je prijedlog bogoslova da se u pravila Društva unese odredba prema kojoj bi rad Društva počivao na kršćanskim načelima. Odgovor na ovo odbijanje bilo je stvaranje paralelnog društva pod nazivom "Dobrila" koje naglašava da će se njegov rad zasnivati na katoličkim zasadama. Novu iskru zapalio je izlazak prve generacije maturanata iz pazinske gimnazije. Od 32 maturanta, nijedan se nije prijavio za studij teologije. Uz odvratanje od studija teologije, tj. odluke za svećenički poziv, neki profesori su nagovarali čak da ne idu na sastanak katoličkih đaka u Zagreb. Tadašnji đak pazinske gimnazije, B. Milanović, ovako prikazuje ta zbivanja: "U vjerskom pogledu prodirao je među čak naše gimnazije i uopće među inteligenciju indiferentizam u duhu tadašnjeg liberalizma. Neki su bili otvoreni protivnici vjere i crkve. Učenje vjeronauka u gimnaziji i određeno posjećivanje mise nije puno pomoglo" (Milanović 1976, 8). Širenje liberalnog tiska i okupljanje đaka na predavanjima gdje su se širile Darwinove i Haeckelove ideje, za klerikalce je bio znak za uzbunu. Ukazuje se na potrebu organiziranja katoličkih društava. Kroz tisak, i liberalni i klerikalni, često se povlači pitanje: "Tko je prvi započeo borbu i tako unio razdor u narodni pokret?" Odgovor je unaprijed poznat: "Kriv je onaj drugi." Za liberale, to su klerikalci. Svojom agresivnošću prema svemu što nije katoličko i napadnom željom da svemu daju katolički karakter – do nastojanja da u svim stvarima posljednju riječ ima Crkva, unijeli su razdor i tako oslabili otpor prema talijanizaciji. Klerikalci opet smatraju da im je rukavica bačena u lice i da su izazov morali prihvatiti, i to zbog samog naroda. Jer narod misli i osjeća kršćanski i to je razlog da se ne može stajati skrštenih ruku pred onima koji izruguju svetinje toga naroda. Iz istih razloga dovodi se u sumnju načelo liberala: Služiti svom narodu i domovini. Za liberale se upotrebljavaju nimalo nježne riječi: "uljezi", "strano tijelo na katoličkom tkivu Istre"; uspoređuje ih se s ježom koji se naselio kod lisice da bi je na kraju istjerao iz njene kuće.

I s takvim protivnikom ne može se biti taktičan. Klerikalci to i ne pokušavaju. Uoči izbora za Carevinsko vijeće Mahnić je uputio pismo biračima ne krzmajući se pozvati ih da iziđu na izbore i daju svoj glas osvjedočenim vjernicima koji će u parlamentu znati braniti kršćanska načela. Jer ne može se liberalizmu prepustiti

da po svome uređuje pitanje braka, škole, vjerske pripadnosti djece čiji su roditelji različite vjere ili crkvenih dobara. Francuska je dokaz da uvođenje općeg i jednakog prava glasa ne mora po sebi značiti ništa. Inače, Francuska se često uzima kao zao primjer gdje su vlast preuzeli masoni – najgora vrsta liberala. Oni organizirano nastupaju protiv Crkve želeći je uništiti, a uništavajući Crkvu ruše božanske temelje bez kojih zgrada ljudskog društva ne može funkcionirati. Zato su u Francuskoj mnoge stvari i krenule naopako.

Velik dio polemika na stranicama *Pučkog prijatelja* ostaje na načelnoj razini. U središtu je pitanje odnosa potiskivanja Crkve i države, mjesto i uloga Crkve u društvu, opasnost potiskivanja Crkve samo na službenicu kulta, odakle pravo hijerarhije da donosi sud o svim stvarima koje se tiču čovjeka. Više puta se opetuje kako sva zla liberalizma proizlaze iz njegove osnovne premise o čovjeku kao autonomnom biću koje ne podliježe nikakvim zakonima osim zakona svog razuma. U rukama liberala – sloboda, jednakost, bratstvo – samo su maska za najgore zločine. Konačno, iz liberalizma će proizaći i druga velika zla kao što su socijalizam, anarhizam, masonerija.

Talijanska liberalna stranka nije samo ideološki nego i nacionalni protivnik. Streljce odapete prema talijanskim liberalima imaju cilj diskreditirati i domaće liberale, jer po inerciji sličnosti se privlače. Pristajući uz liberalizam, Hrvati izdaju katoličke temelje i postaju otvoreniji za suradnju s Talijanskom liberalnom strankom, a time automatski otupljuju oštricu nacionalnog jedinstva i otpora. Dvostruko zadovoljstvo zbog poraza talijanskih liberala na izborima 1907. izraženo je na pomalo sarkastičan način. Na formatu osmrtnice piše: "Seljačka mora je pala. Liberalne stranke više nema pa joj se pjeva 'Pokoje vječni'" (*Pučki prijatelj* br. 14, 20. lipnja 1907).

Prigovori da svećenici nisu pozvani voditi politiku načelno se prihvaćaju. No, neka praktična razmišljanja kao da anticipiraju suvremena shvaćanja. Svećenik se kao građanin, u osobno ime, a ne

u ime Crkve, može baviti politikom i nitko mu to pravo ne može uskratiti. Mahniću je opravdanje za ovakvo tumačenje poziv Lava XIII. svećenicima da izidu iz sakristije. Konačno, Crkva se ne može odreći prava da procjenjuje moralnost ljudskih čina, pa i onim političkih. Aktualnost Mahnićeve misli u nekim svojim vidovima nameće se i danas.

ODNOS PREMA NACIONALNOM PITANJU

Dok je za liberale nacija vrijednost po sebi, za krug oko *Pučkog prijatelja*, osim Boga, ne postoji nešto što bi per se bilo vrijedno. Sve stvari dobivaju duboki smisao tek *sub specie aeternitatis*, pa tako i rad za dobrobit naroda. Zapravo, onaj tko nema ispravan odnos prema Bogu ne može imati ni ispravan odnos prema narodu i ne može ništa dobrog učiniti. Trebalo bi teološki ispitati kakav je odgovor klerikalne struje na pitanje još iz prvih stoljeća kršćanstva: da li čovjek može nešto dobro učiniti bez Boga? Površna analiza napisa u *Pučkom prijatelju* upućuje na niječan odgovor. U konkretnim istarskim prilikama, za liberale vjera

nije nikakav plus jer u trenutku integracije istarskih Hrvata dijeleći ih na vjernike i nevjernike može djelovati dezintegrirajuće.

Biskupa Dobrilu obje struje koriste za vlastite potrebe. Za jedne je on prije svega narodni čovjek, Hrvat sav u službi probitaka svog naroda, a taj rad zasjenio je Dobrilu-biskupa. Prvo bi bilo bit Dobrilina poslanja, a ono drugo tek usputni dodatak. Drugi ističu da se Dobrila-nacionalni borac ne može razumjeti bez Dobrile-biskupa i da je ovo drugo uzrok onom prvom. Iz osvjedočenog kršćanskog stava, dosljednog vršenja biskupske časti mogla je proizaći ljubav i samoprijegoran rad za narod.

Na pomalo prozirne udarce liberala – da prije rađamo a potom krštavamo – što znači da smo prvo Hrvati, a tek onda katolici, *Pučki prijatelj* odgovara da se u njihovom davanju prednosti vjeri očituje temeljno kršćanski stav: narodnost je povijesna kategorija i kao takva smrću prestaje, a vjera kao milosni dar preko kojeg se spašavamo zauvijek ostaje. Uz to, isticanje da najprije moramo biti katolici znači da i u narodnom pitanju vjera mora biti kriterijem naših čina. U protivnom, geslo talijanskih liberala *osar tutto* (usuditi se sve) doima se sasvim prihvatljivo.

Osjećaj nacionalne pripadnosti bio je prejak, a da bi dopustio povezivanje s ideološkim istomišljenicima druge nacije, pogotovo ako bi to povezivanje bilo nečim uvjetovano. Zato ukazivanje na ovu opasnost ima više političko-promičbeni karakter nego što je odrazom stvarnog stanja. Čini se da je nacionalna razdvojnica između Hrvata-katolika i Talijana-katolika toliko snažna da nitko i ne traži putove približavanja. Naprotiv, kod odnosa prema liberalima katolici pokazuju žal zbog zabluda sunarodnjaka. Vrata za suradnju stoje otvorena, samo se čeka povratak zalutalog sina.

Svakako bi bilo zanimljivo utvrditi koliko je uspjeha talijanizacija imala među Hrvatima vjernicima, a koliko među onim Hrvatima koji su napustili vjeru. Za sada se može pretpostaviti da su vjernici, pod jakim moralnim utjecajem svećenstva, bili postojaniji u svojim nacionalnim opredjeljenjima. Ne piše bez razloga pulski liječnik Luigi Barsan još 1848. svom bratu u Labin da će talijanizacija ići lakše ako se narodno svećenstvo zamijeni talijanskim (Milanović 1991).

UČITELJSKE PODJELE

Formalna podjela u učiteljskim redovima 1911. godine pomalo je dozrijevala i odraz je općih prilika unutar svijeta učene kulture, opterećenog uz ostale razlike i onima idejnog karaktera. Tako u pazinskoj gimnaziji postoji grupa liberalnih đaka i grupa pod snažnim utjecajem Mahnićeva katoličkog pokreta. Iako je bilo zabranjeno sastajanje i udruživanje đaka, katoličko-narodna grupa sastajala se najprije na Gortanovom brijegu, a kasnije u franjevačkom samostanu. Pokušaji pomirenja ovih dviju grupa i organiziranja zajedničkih sastanaka propali su kad su se na tim sastancima počeli dijeliti ateistički listovi.

Ako zanemarimo klerikalni tisak koji zlo liberalizma vidi i ondje gdje ono objektivno ne postoji, onda neki događaji upućuju na djelatnu prisutnost liberala: u dačkom odboru pazinske gimnazije većinom su liberali, širi se tisak koji veliča Darwina i Haeckela, pokreću svoje glasilo *Naprijed*.

Od 1899. godine u Istri djeluje učiteljsko društvo "Narodna prosvjeta" u Pazinu, s istoimenim mjesečnim glasilom pokrenutim 1905. U programatskim načelima Društva, uz ostalo, ističe se da se Društvo neće baviti politikom te da mu je osnovni zadatak okupiti istarske učitelje radi podizanja njihove naobrazbe i ugleda učiteljskog staleža. Za borbeni katolicizam Mahnićeva tipa moglo je samo nespominjanje katoličkih načela kao temelja u radu Društva izazvati određene sumnje. No, dok je na čelu *Narodne prosvjete* kao glavni urednik bio Josip Bačić, list je bez velike buke zastupao vjerske principe kao polazišta bez kojih bi svaki odgoj bio nedostatan.

Na blagdan Duhova, 27. svibnja 1911, u Puli se sastala glavna skupština "Narodne prosvjete". Podjele, dotada prikrivane i potiskivane zbog viših interesa, izbijaju sada na površinu. Nakon protokolarnog otvaranja Skupštine i pozdrava predsjednika Bačića stvari su tekle rutinskim tokom dok na dnevni red nije došla točka "Naša organizacija". Za riječ se javio učitelj Matanić i, po pisanju *Pučkog prijatelja*, kolikogod je bio nejasan, mogli su se prepoznati neki naglasci u njegovom izlaganju. Tražio je da se učitelji ne vezuju samo uz svećenstvo i da smutljivci ne vladaju društvom. Prozivan je Josip Bačić, predsjednik društva i glavni urednik lista. Zamjera mu se tiskanje Mahnićeve uskrzne poslanice u "društvenom glasilu", slanje novinara na recenziju Mahniću prije nego što idu u tisak i reklamiranje položenih knjiga na stranicama *Naše prosvjete*. Bačić se ne povlači, nego traži da se donese posebna rezolucija u kojoj bi se preciziralo da "Narodna prosvjeta", i društvo i glasilo, svoj rad temelje na istinama svete rimske vjere. U diskusiju se uključuje Rajčić i tvrdi da se Društvo uvijek držalo načela imenovanih u rezoluciji pa predlaže da se preko Bačićeva prijedloga jednostavno prijeđe. Većina prihvaća Rajčićev prijedlog. Nezadovoljan ovakvim razvojem situacije, Bačić i njegovi istomišljenici napuštaju skupštinu i 29. listopada 1912. u Sv. Petru u Šumi osnivaju Katoličko učiteljsko društvo za Istru "Hrvatska škola" i istoimeno glasilo. Za prvog predsjednika izabran je nadučitelj Petar Bolonić. Tako od 1912. i formalno postoji podjela na klerikalne i liberalne učitelje.

Iako malobrojniji, oni iz "Hrvatske škole" puno su agresivniji i lakše potežu mač prema protivnicima. *Narodna prosvjeta* ostaje dosljedna svojim neutralnim principima, izbjegava polemike, donosi informacije i iz vjerskog života. Nema nekog animoziteta prema onima drugima, što se ne bi moglo reći za *Hrvatsku školu*. Svojim stilom, borbenošću do kraja i polemičkim tonom bez suzdržavanja *Hrvatska škola* sliči *Pučkom prijatelju*, a *Narodna prosvjeta* svojom odmjerenošću *Našoj slozi*.

Uočavajući važnost odgoja u najranijem razdoblju ljudskog života i želeći da taj odgoj bude u duhu crkvenog učenja, katolički učitelji organiziraju klub odgojiteljica u dječjim vrtićima, sa znakovitim nazivom "Bogoljub". Sve članice

kluba ujedno su članice učiteljskog društva "Hrvatska škola", pa je njihov rad morao biti prožet katoličkim učenjem.

Prateći klerikalni tisak mogao bi se steći dojam da liberalizam postaje masovna pojava. Međutim, plamen novih ideja zahvatio je samo dio inteligencije, dok je seljački svijet i dalje ostao vjeran Crkvi. Strane su seljaku bile polemike o velikim temama vođene na stranicama klerikalnog i liberalnog tiska: odnos Crkve i države, pod čijim nadležštvom treba biti škola, kakve praktične posljedice ima stav o moralnom autonomizmu ljudskih čina, da li je brak samo ljudska ili je i božanska ustanova? Odgovori na ta pitanja dijametralno su suprotni i obje struje slijede opće tokove europske misli. Ne može se govoriti o nekim istarskim specifičnostima u teorijskom promišljanju ovih pitanja.

ISTARSKI TRADICIONALNI SVIJET PRED IZAZOVOM NOVOG

Liberalne ideje u istarsku seosku sredinu obično donose učitelji i studenti. Kako je mogao izgledati susret seljaka-vjernika, nositelja tradicionalnih katoličkih vrijednosti i studenta praškog sveučilišta odgojenog u duhu Masarykova liberalizma govori serija članaka u *Pučkom prijatelju* iz 1909. godine. Dijalog vode Crni študent i mudri Jure. Ako zanemarimo navijački karakter s obzirom na ishod dijaloga, onda su oni ipak vjeran odraz područja na kojima dolazi do sukoba. Najprije, to je sudar sela i grada kao simbola tradicionalizma, odnosno modernizma. Crkva – i sama dio seljačkog svijeta – braneći taj svijet i njegov sustav vrijednosti, brani i sebe kao idejnog tvorca toga svijeta. Znači, borba se nije vodila za spasenje povjerenih duša, nego i za očuvanje pozicije Crkve-vlasti unutar ondašnjeg društveno- političkog poretka.

Zanimljiva je i ikonografija tog susreta starog i novog. Pod nekom lipom nakon mise Crni študent, s *Novim listom* i *Pokretom* pod rukom (simboli liberalizma), obraća se narodu. Jasno da ljudima koji su netom izišli iz crkve ne može govoriti protiv vjere, pa zato i naglašava da njegov govor nije uperen protiv vjere kao takve, već protiv popova, jer su iskrivili Kristov nauk, koriste Crkvu za osvajanje političkih pozicija. Za mudrog Juru svaki govor protiv popova zapravo je govor protiv Crkve. Doduše posredan, ali konačni mu je cilj isti kao i onaj direktnih napada: uništiti vjeru.

I jedna i druga strana da bi opravdala svoje poglede služi se citatima iz Evanđelja. Sudbina je svih velikih ideja da ih čovjek može zloupotrijebiti za opravdanje vlastite prakse. Sakupljanje lukna prilikom blagoslova kuća, za liberale je dokaz da je Crkva napustila Krista koji nije tražio nikakvih darova nego je uzimao ono što su mu dali. Klerikalci imaju opravdanje za ovakav pristup svećenika: sam Isus na jednom mjestu kaže da je poslanik dostojan svoje plaće.

Dogma o papinskoj nepogrešivosti: za jedne je to sablažnjiva stvar – davanje božanskih atributa čovjeku, a za druge – dokaz Božje prisutnosti u Crkvi. Čini se da Crni študent nije shvaćao u čemu je bit dogme o nepogrešivosti, a mudri

Jure ne ulazi u teološki opravdanje dogme, nego služeći se primjerima iz života ukazuje da u dogmi nema ničega nelogičnog.

Pripreme za gradnju Đačkog doma u Pazinu i namjera da se odgoj đaka u domu povjeri salezijancima iz Italije, prilika je za napade na biskupa Mahnića kao rodonačelnika klerikalizma u Istri. Jer, eto, kao Slovenca, nije ga briga za narodne interese. Talijanski salezijanci odgajat će hrvatske mladiće u talijanskom duhu i tako pripremati moderne janjičare – borce protiv svog naroda. Druga strana u svom odgovoru na prozivanje biskupa Mahnića uspoređuje liberalne s Ivanom Krstićem. Žele naglasiti da kao što je Krstićev protuvjerski rad bio i protunarodni, takve će posljedice imati i rad liberala.

Primjetna su određena pretjerivanja i nerazumijevanja u stavovima klerikalne grupe. Ples nije zabava, već prilika za grijeh, pa se ples kao takav odbacuje i ne pokazuje se nimalo razumijevanja za ovu vrstu razonode. Uzroci socijalnoj bijedi traže se u prevelikoj slobodi, iz čega je u praksi proizašlo pravo jačega nad slabijim. Zadatak je države usmjeravati život u suprotnom pravcu od onoga što ga je odredio liberalizam. Na svakom koraku ističe se superiornost kršćanskog pristupa stvarnosti. Kao primjer kršćanske plemenitosti navodi se poklon Pia X. odmetničkom Parizu kad je ovaj stradao od poplave. U tom istom Parizu vođa masona držao je nekoliko mjeseci ženu zavezanu uza zid. Jednog dana, nakon ženine uporne vike, intervenirala je policija i ustanovila da je to djelo ljubomornog muža. Naglašava se da je to djelo vođe pariških masona. Napisu u riječkom *Novom listu*, još ako ih prenosi *Naša sloga*, dovoljan su razlog da se proglase masonskim podmetanjem. A poneki, objektivno neutralni, stavovi *Naše sloge* proglašavaju se služenjem dvama gospodarima.

Ni liberali ne zaostaju u radikalizmu. Ponekad im smeta samo spominjanje Boga u društvenom tisku, pa klerikalizam nazivaju i karitativno-socijalnim nastojanjima crkvenih djelatnika. Izvjestan strah, normalan kod pojave nepoznatih predmeta, kao npr. Halleyeva kometa, objašnjava se djelovanjem svećenika. Želi im se pripisati sijanje straha u cilju održavanja seljaka u neznanju, a s neprosvijetljenim seljacom lakše se manipulira. Zaključak je jasan: Crkva svoje poljuljane pozicije može zadržati jedino radeći protiv znanstvenog napretka, a ovaj je opet povezan sa slobodom čovjeka.

DVIJE STRUJE UNUTAR CRKVE

Ni crkveni redovi nisu ostali pošteđeni idejnih previranja karakterističnih za 19. st. U Istri, posebno pred prvi svjetski rat, među hrvatskim svećenstvom dolazi do razmimoilaženja između starijih svećenika vjernih tradiciji narodne sloge, spremnih na dijalog i kompromise radi očuvanja mira i jedinstva, i mladih svećenika okupljenih oko biskupa Mahnića, radikalnih u isticanju katoličkih pozicija na svim područjima javnog i privatnog života.

Može se pretpostaviti da je do istih previranja dolazilo i unutar talijanskog svećenstva, samo što se u konkretnoj situaciji političkog djelovanja te razlike potiskuju i nastupa se zajednički s vodećom političkom snagom, Talijanskom

liberalnom strankom. Idejne razlike postaju zanemarive pred zajedničkim ciljem, a to je talijanizacija Istre.

Teško je, na ovom stupnju istraživanja, nešto određenije kazati o stvarnom utjecaju, uvjetno rečeno, narodno-klerikalnog, odnosno narodno-liberalnog svećenstva među običnim pukom. Žestina i radikalizam kojim nastupaju mlade snage ne mora biti dokazom utjecaja. Prije bi se moglo kazati da se žestokim naletima želi zadobiti utjecaj – koji zapravo ne postoji.

Na filozofsko-teološkom planu razlozi razmimoilaženja za liberalnu struju bili su taktične naravi, a za klerikalnu – u pitanju je sama suština. Narodno svećenstvo traži i gradi mostove prema nekim zasadama liberalizma, što će za mlade nastupajuće snage predstavljati sinkretizam koji se temelji ne na zdravoj logici, nego na prijateljskim i emocionalnim vezama. Kršćanin je – nastavljaju klerikali – pozvan provoditi kršćanska načela u javnom i privatnom životu u "svoj strogosti i čvrstoći" i u to ime kidati veze s onima koji propovijedaju liberalizam. Ne može se pod zajednički krov s protivnicima, makar se to opravdalo potrebom sloge u borbi za nacionalna prava, jer i rad za narod prazna je fraza ako nije utemeljen u vjeri. A onda, da nisu vremena za kompromise, primjer je susjedna Slovenija. Nakon dvadeset godina borbe bez i najmanjeg uzmicanja, slovenski klerikalci potpuno su potisnuli liberale. Upozorava se na mogućnost i potrebu povezivanja istarskih klerikala sa slovenskima.

Ako je *Naša sloga* glasilo narodno-liberalnog svećenstva, a *Pučki prijatelj* narodno-klerikalnog, onda su više nego očite razlike kad je u pitanju odnos prema svakodnevnim pitanjima. *Pučki prijatelj* u više navrata "povlači" štetnost i grešnost plesa, a u napuštanju narodnih nošnji gleda neke dublje moralne uzroke, apostrofira se alkoholizam kao veliko zlo. S druge pak strane, *Naša Sloga* puno ne moralizira, npr. o plesu govori kao o nečem sasvim prirodnom. Brojni su oglasi s pozivom na ples i izvješća s proslava na kojima se plesalo. Isto tako, mnogo veći prostor zauzima pisanje o borbi protiv talijanizacije, uspjesima u otvaranju narodnih škola, radu Istarskog sabora, a znatno manje o sasvim vjerskim temama. Ne naglašava se nužnost čvrstih i jasnih kršćanskih načela u javnom životu, što je glavna tema na stranicama *Pučkog prijatelja*.

Za "neutralce" sklone razgovorima, sporazumijevanju, pa i kompromisima, kao da prolazi vrijeme. Oblaci liberalizma nad istarskim gradovima dovode do radikalizacije stavova kod klerikalne struje. Niču đlačke organizacije širom Istre, a sve veća pažnja posvećuje se selu. U skladu s onim da je bolje spriječiti, nego liječiti.

Izbijanjem rata prestaju sukobi i sporovi istarskih klerikala i liberala. Po završetku rata, unutar novog političkog okvira obnavljaju se sporovi između klerikalizma i liberalizma. U novim okolnostima novi su i naglasci u tim sučeljavanjima.

LITERATURA

- Bozanić, A. (1991), *Biskup Mahnić, pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Zagreb-Krk, Kršćanska sadašnjost.
- Buturac, J. (1985), Hrvatski katolički pokret, *Marulić* 22 (5):553-564.
- Franzen, A. (1970), *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb Kršćanska sadašnjost.
- Gross, M. (1987), Klerikalizam i liberalizam u hrvatskoj povijesti (19. i početak 20. stoljeća), *Naše teme*, 31 (6-7):846-858.
- Hrvatska škola*, list za školstvo, prosvjetu i književnost, glasilo Katoličkog učiteljskog društva "Hrvatska škola" u Pazinu, Pazin, 1912, 1 (1)-1914, 3 (6).
- Juhant, J. (1990), Filozofske osnove Mahnićeve delovanja, *Mahnićev simpozij u Rimu*, (str. 23-31), Celje, Mahorjeva družba.
- Kohler, O. (1981), Oblikovanje katolicizma u modernom društvu, U: Jedin, H. (ur), *Velika povijest Crkve VII/2* (str. 182-208), Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Krišto, J. (1991), Katoličko organiziranje i politika: počeci Hrvatskog katoličkog pokreta, *Croatica Christiana Periodica*, 15 (28):86-104.
- Krišto, J. (1992), Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva, *Časopis za suvremenu povijest*, 24 (2):25-45.
- L'Istria*, giornale settimanale, Parenzo, 1900, 19 (921)-1903, 22(110).
- Louvain, A. (1981), Modernistička kriza. U: Jedin, H. (ur), *Velika povijest Crkve VI/2* (str. 399-445), Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Mahnić, A. (1924), *Na raskršću dvaju doba*, Zagreb, Narodna prosvjeta.
- Mataušić, M. (1985), Odnos Katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama, *Bogoslovska smotra* 55 (1-2):196-217.
- Milanović, B. (1976), *Moje uspomene (1900-1976)*, Pazin, Istarsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda.
- Milanović, B. (1991), *Hrvatski narodni preporod u Istri*, 1. knjiga, Pazin, Istarsko književno društvo Juraj Dobrila.
- Milanović, B. (1992), *Istra u 20. stoljeću*, 1. knjiga, Pazin, istarsko književno društvo Juraj Dobrila.
- Naša Sloga*, poučni, gospodarski i politički list, Pula 1900, 31 (1)-1911, 42 (51).
- Narodna Prosvjeta*, Mjesečnik za školstvo prosvjetu i umjetnost, glasilo istoimenog učiteljskog društva, Pula, 1906, 1 (1)-1912, 7 (8).
- Nodilo, N. (1918), *Essayi*, Zagreb, Hrvatski štamparski zavod.
- Perović, B. (1976), *Hrvatski katolički pokret*, Roma, ZIRAL.
- Pučki prijatelj*, poučno-gospodarski list, Krk, Pazin, 1899, 1 (1)-1914, 15 (26).
- Sorrentino, S. (1974), *La teologia della secolarizzazione in D. Bonhoeffer*, Roma, Edizione Paoline.
- Šanjek, F. (1991), *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Šepić, D. (1961), Politika "narodnog mira" u Istri 1908-1913, *Analiz. Jadranskog instituta* 3 (3):69-124.
- Šepić, D. (1969), Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907, *Zbornik o hrvatskom narodnom preporodu u Istri i Dalmaciji*, (str. 403-422), Zagreb, Grafički zavod.

Šepić, D. (1981), O procesu integracije hrvatske nacije u Istri. U: Gross, M. (ur), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća)*, (str. 251-284), Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.

Šidak J., Gross M., Karaman J., Šepić D., (1968), *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb, Školska knjiga.

ISTRIA BETWEEN CLERICALISM AND LIBERALISM (THE END OF THE 19TH AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Stipan Trogrlić

Institute for Applied Social Research of the University of Zagreb
– Pula Centre, Pula

Analysis of part of the historical sources, mostly publications of clerical origin, indicates the major areas of misunderstanding and conflict between the clerical and liberal currents in Istria. The time of the most intensive clashes (from the end of the 19th century to the beginning of World War I) is the period of great success of the Croatian National Revival Movement in Istria. This success has for the most part been responsible for unveiling the differences repressed until then due to higher interests. Of course, the influence of bishop Mahnić from the island of Krk who brought the Slovenian model of militant Catholicism to "peaceful" Istria should not be neglected. The purpose of this paper is to demonstrate the opening of ideological fronts among Istrian Croats. However these differences may seem deep-rooted, and the clashes fierce, they affected only the literate part of society, meaning only a small segment of the population. The peasants did not take part in theoretical disputes, but nonetheless the ideas of liberalism performing the process of secularization affected them as well. Thus even the homogeneous Catholic tissue of the Istrian countryside slowly begins to disintegrate.

ISTRIA FRA CLERICALISMO E LIBERALISMO (FINE DEL SECOLO DECIMONONO E L'INIZIO DEL SECOLO VENTESIMO)

Stipan Trogrlić

Instituto per le ricerche sociali applicate Università di Zagabria
– Centro Pola, Pula

Un'analisi di alcune fonti storiche, per la maggior parte scritti di provenienza clericale, aiuta ad identificare le aree e le cause principali dei disaccordi e degli scontri tra le correnti clericali e liberali in Istria. I contrasti maggiori (dalla fine del XIX secolo all'inizio della Prima guerra mondiale) coincidono col periodo dei grandi successi del Risorgimento Croato in Istria. Proprio tali successi misero in evidenza le differenze che, nel nome di interessi superiori, erano state fino ad allora repressi. Naturalmente non va dimenticata l'influenza del vescovo di Veglia, Mahnić. Egli volle trapiantare il modello sloveno di cattolicesimo battagliero nella "calma" Istria. Il fine di questo studio e'indicare i fronti ideologici aperti tra i Croati d'Istria. Per quanto le divergenze fossero profonde, e gli scontri cruenti, essi coinvolsero solo gli strati sociali letterati, dunque un'esigua parte della popolazione. Il contadino non prendeva parte ai dibattiti teorici, ma anche egli veniva progressivamente preso dalle idee liberali che aprirono il processo di secolarizzazione. Fu questo a segnare l'inizio della scomposizione dell' omogeneo tessuto cattolico anche nella campagna istriana.